

Naturen og mennesket – mennesket og naturen

En undersøgelse af befolkningens reflekterede holdninger til naturen

1. Projektbeskrivelse

1.1 Projektets formål

Formålet med projektet:

(1) At afdække og skabe en refleksion over befolkningens modsætningsfyldte holdninger til 'natur', forstået som de modsætninger der eksisterer mellem de gode hensigter og ønsker til naturen på den ene side (natursyn) – og den eksisterende naturpraksis og naturudnyttelse på den anden side.

(2) At indkredse befolkningens syn på den eksisterende natur og nuværende naturpolitik samt dens visioner for fremtidens naturpolitik og -forvaltning.

(3) At undersøge hvordan holdninger påvirkes gennem refleksion og dialog.

1.1 Baggrund

Igennem de sidste 30 år er der i Danmark og alle andre højtudviklede lande blevet opbygget en omfattende lovgivning og hertil hørende offentlig administration i relation til natur- og miljøbeskyttelse. Lovgivningen udstikker regler for hvordan vi må udnytte naturens ressourcer, i hvilket omfang vi må belaste naturens økosystemer samt hvordan vi anvender vort areal. I tilgift til denne adfærdsbegrænsende regulering af vor naturudnyttelse – er der især indenfor de sidste 10 år satset på en mere proaktiv naturpolitik i form af bl.a. naturgenopretning, skovrejsning og fremme af miljøvenlige driftsformer indenfor landbrug, skovbrug og til dels fiskeri.

Mens hele denne udbygning af natur- og miljøforvaltningen i starten i høj grad var præget af et bredt folkeligt engagement, kan man på baggrund af udviklingen indefor de senere år hævde, at natur- og miljøforvaltning til en vis grad er blevet selvstændiggjort i fht. den folkelige deltagelse. På den ene side begrundes natur- og miljøforvaltningen i stigende grad med henvisning til fagligt/videnskabelige argumenter som produceres i diverse ekspertmiljøer, som ofte finder vej til national lovgivning og forvaltning via internationale konventioner. På den anden side implementeres love og politikker af stærkt professionaliserede forvaltningsinstitutioner på centralt og regionalt niveau. Befolkningens interesser i og holdninger til natur- og miljø har i denne situation haft vanskelig ved at blive udtrykt direkte – men varetages i stedet indirekte gennem en vifte af interesseorganisationer. Interesseorganisationer som også stigende grad professionaliseres.

Denne situation er uheldig af flere grunde. På den ene side kan den føre til at velmente centralt udtænkte planer for natur og miljø støder ind i lokal modstand, fordi den demokratiske dialog har manglet. Op igennem 90'erne har der således været en voksende modstand fra en række lokalsamfund mod en række natur- og miljøtiltag. Dette har ikke blot været et dansk, men et internationalt

fænomen. På den anden side kan en generel professionalisering af natur- og miljøpolitikken indebære, at store dele af befolkningen passiviseres: Hvorfor engagere sig, når problemerne bliver løst af eksperterne?

Alt i alt rummer opbygningen af en stærk professionel og selvstændiggjort natur- og miljøforvaltning et demokratisk problem – som på længere sigt kan svække denne forvaltning.

Det er derfor et grundsynspunkt i det følgende, at natur- og miljøforvaltningen efter den foregående periodes institutionelle og forvaltningsmæssige konsolidering, i den kommende tid i højere grad må åbne sig overfor befolkningen.

Den holdningsundersøgelse, som i det følgende vil blive beskrevet mere grundigt, skal ses som et bidrag til en sådan fremtidig mere åben forvaltningspraksis.

1.3 Principielle præmisser for undersøgelsen

Det er en grundlæggende præmis i det følgende, at befolkningens holdninger til natur og miljø ikke er statiske og eller entydige. Det er et udgangspunkt for undersøgelsen at holdninger er dynamiske og ofte modsætningsfyldte. De afspejler tilværelsens modsætningsfyldte karakter. Et af de forhold der præger folks holdninger er deres interesser. Interesser der knytter sig til de livsvilkår som menneskers konkrete tilværelse udfolder sig under. Interesser er imidlertid langt fra en entydig determinant af holdninger. Mennesker tilegner sig deres livsvilkår på forskellig måde under indtryk af etiske og kulturelle normer og værdier der betyder, at mennesker i samfund der rummer forskellige livsvilkår og interesser, alligevel kan samle sig og føre en dialog på et fælles grundlag.

Det er vigtigt at gøre sig klart at menneskers holdninger udgør en enhed af 'interesser' og 'værdier' og at en fokusering på kun den ene side af denne dualitet giver et skævt billede. Fokuserer man alene på interesser, dvs. på det som ud fra en interessesynsvinkel må anses for 'nyttigt' – så afskriver man mennesket som etisk reflekterende individ. Omvendt – hvis man alene søger at fokusere på værdierne – så uddarer det sig let til romantisk føleri uden tilknytning til den virkelighed, som menneskers forskelligartede livsvilkår sætter dem i. Det er i krydsfeltet mellem 'interesser' og 'værdier' at tilværelsens interessante konflikter udspiller sig og det er i dette brændpunkt, at der kan etableres dialogprocesser, hvor det ikke blot handler om at forsvare egne interesser – men hvor man tværtimod kan søge at bygge bro mellem tilsyneladende modsatrettede interesser.

Mange af de politiske processer der præger det moderne samfund er karakteriseret ved en overvejende fokus på interesser. De aktører der dominerer den offentlige scene er altovervejende interesseorganisationer. Dette gælder også et langt stykke af vejen på natur- og miljøområdet: Der er erhvervsorganisationer, forbrugerorganisationer, grundejerorganisationer, fritidsorganisationer, rekreative organisationer, turistorganisationer, sundhedsorganisationer og miljøorganisationer. Kampen om natur og miljø udspiller sig som hovedregel mellem disse partikulære interesser med risiko for at ende med den mindste fællesnævner.

Problemet med de interessebundne processer er at de fastlåser mening- og holdningsdannelsen i selvreproducerende positioner, der udelukker en mere helhedsorienteret etisk refleksion og en interesseoverskridende dialog. De udtrykker ikke det forhold, at for det enkelte individ, er tilværelsen en modsætningsfyldt enhed – snarere end en sum af partikulære interesser. Eksempelvis har det moderne by-menneske mange modsætningsfyldte interesser. På den ene side er hun interesseret i et sundt miljø. På den anden side har hun en presset dagligdag, hvor bilen er et bekvemt

befordringsmiddel. På den ene side er hun interesseret i et smukt landskab og en uspolet natur hvor fritiden kan tilbringes i fred og ro. På den anden side er hun også forbruger, der ønsker billige fødevarer. De partikulære interesser mødes i det enkelte menneske som modsat rettede krav på tilværelsen – og udfordrer dermed den enkelte til en etisk refleksion over hvad der er rigtigt og forkert. Men – denne refleksion forløses kun sjældent i den offentlige diskussion, hvor det næsten kun er interesserne der er projektørlige på

Mange holdningsundersøgelser fastholder dette billede af mennesket som en sum af partikulære interesser – og søger at afdække hvilken rangorden befolkningen tildeler de forskellige interesser: Man søger at afdække befolkningens præferencer. Dette kan dels forme sig som sociologisk orienterede holdningsundersøgelser, hvor præferencerne knyttes til primære sociologiske variable som f.eks. indkomstniveau eller uddannelsesniveau. Det kan også være i form af økonomisk orienterede undersøgelser, hvor præferencer udtrykkes som befolkningens økonomiske værdisætning af diverse velfærdsgoder. Begge tilgange fastholder 'holdninger' som interessekategorier – og får dermed ikke tematiseret præferencernes indbyrdes modstrid og holdningernes etiske dimension. Disse tilgange åbner dermed heller ikke op for en dialog – hvor man søger at se på tværs af de partikulære interesser.

I nærværende undersøgelse af befolkningens holdninger til naturen er det ambitionen at komme om bag ved de interessebetonede præferencer og se holdningerne som modsætningsfyldte, dynamiske og åbne for etiske refleksioner og interesseoverskridende dialog.

Denne ambition indebærer også at undersøgelsen må gå videre end en simpel registrering af hvad det er for en type natur befolkningen gerne vil have. Undersøgelsen må forsøge at bore i naturinteressernes og natursynets modsætningsfyldte karakter – og udfordre den enkelte deltager til at reflektere over disse modsætninger. Undersøgelsen bør i forlængelse heraf søge videre end til at afdække forskellige præferencer hos forskellige befolkningsgrupper (by-befolkning – landbefolkning; højtuddannede - lavtuddannede; danskere – indvandrere osv.). Den bør også ægge til en dialog mellem disse forskellige interesser.

Dette betyder at holdningsundersøgelsen må være mere end en traditionel spørgeskema-undersøgelse. Spørgeskemaer kan være et hjælpemiddel – men de bør suppleres af mere dybdegående dialogorienterede processer som netop forsøger at indkredse modsætningerne og den refleksion disse giver anledning til. Dialogprocesserne kan være i form af interview med grupper eller enkeltpersoner – men de kan også være i form af mere kollektive processer som konsensuskonferencer, fremtidsværksteder osv.

1.4 Overordnede rammer for undersøgelsen

1. Undersøgelsen fokuserer på 'den grønne natur' snarere end 'det gråmiljø'. Denne afgrænsning er dels begrundet i undersøgelsens opdrag – men også i nødvendigheden af, at undgå en alt for omfattende og kompleks problemformulering.

2. Undersøgelsen skal søge at afdække befolkningens modsætningsfyldte holdninger til 'natur' og lægge op til en refleksion over vores naturudnyttelse. Det er med andre ord ikke hensigten blot at søge at kortlægge alle de gode hensigter og ønsker folk har til naturen – men nok så meget at bore i de modsætninger som eksisterer mellem de gode hensigter og ønsker på den ene side – og den eksisterende naturpraksis og naturudnyttelse på den anden side.

3. For alle mennesker er naturen på én og samme tid såvel et mål som et middel. Modsætningen mellem naturen som mål og naturen som middel er en modsætning som gælder for den enkelte som for samfundet som helhed. I den offentlige debat om 'natur' fokuseres der imidlertid ofte overvejende på modsætningen mellem de primære erhvervs anvendelse af naturen som middel til fødevarer og råstofproduktion – og bybefolkningens ønsker om naturen som rum for rekreative interesser.

Undersøgelsen vil naturligvis fokusere på befolkningens holdninger til udnyttelsen af naturen i det åbne land. Men den vil forsøge at grave et spadestik dybere end til modsætningen mellem en by- og landbefolkning. Også bybefolkningens modsætningsfyldte natursyn og naturpraksis vil blive tematiseret.

4. Foruden at afdække befolkningens modsætningsfyldte natursyn og naturpraksis vil undersøgelsen søge at indkredse befolkningens syn på den eksisterende natur og nuværende naturpolitik samt dens visioner for fremtiden. Denne visionære del vil dels fokusere på nogle overordnede spørgsmål som: Skal vi have 'vild natur' eller 'parknatur'? Skal vi have 'natur til udfoldelse' eller 'natur til fordybelse'? Skal vi sætse på den 'unikke natur' eller den 'almindelige natur'? Skal vi lave 'generel beskyttelse' eller skal vi sætse på 'særligt prioriterede områder'? Foruden sådanne overordnede spørgsmål vil undersøgelsen børe i nogle mere konkrete spørgsmål knyttet til forskellige dele af naturen: By-natur, bynær natur, skovnaturen, naturen i det åbne land, kystnaturen osv.

5. Undersøgelsen har alt i alt som ambition at fremme erkendelse, refleksion, vision og dialog:

Erkendelse:

Deltagerne vil blive spurgt om deres natursyn og naturpraksis. Hvad betyder naturen for dem som mål. Hvad betyder naturen som middel. Hvordan ser de på modsætningen mellem naturen som mål og som middel.

Refleksion:

Deltagerne vil blive bedt om at reflektere over deres natursyn og naturpraksis. Hvordan kan der bringes overensstemmelse mellem det ideelle natursyn og den aktuelle naturpraksis. Hvilke valg må der træffes.

Vision:

Deltagerne vil blive bedt om at give en vision for fremtidens natur og naturpolitik.

Dialog:

Deltagerne vil blive inddraget i en tværgående dialog om nogle sigtelinier for fremtidens naturpolitik.

1.5 Tidligere undersøgelser

Fra forskellige faglige vinkler er der blevet udarbejdet holdningsundersøgelser, som kan være relevante at bygge videre på eller lade sig inspirere af. Der har imidlertid ikke tidligere i Danmark været gennemført en tværgående undersøgelse som den, der lægges op til i nærværende projekt.

Typisk har tidligere undersøgelser dækket delelementer af befolkningens naturudnyttelse, og samtidig er der en stor spredning i de teoretiske og metodiske tilgange. Generelt kan man sige, at den anvendelsesorienterede tilgang til emnet har været domineret af meningsmålinger (bl.a. Naturrådets Gallup-undersøgelse¹, FSL's friluftslivsundersøgelser², Forskningscenter for Livskvalitets undersøgelse 'Livskvalitet og Naturbrug'³ og Institut for Konjunkturanalyses undersøgelse 'Danskerne 2000'. På

den anden side findes en række filosofi-teoretiske analyser af forskellige former for natursyn⁴, enkelte er knyttet til empiri fra meningsmålinger⁵, andre eksempelvis til landskabsanalyse baseret på historiske data⁶.

Teoretisk dækkes området af en række vidt forskellige skoler, f.eks. neoklassisk økonomi; kritisk teori; diskursteori; forhandlingsteori osv. osv. Der findes særlige teorier orienteret mod forbrugeradfærd og forbrugerholdninger; teorier om livsstile og livsformer, der bl.a. er knyttet til folks trafikadfærd og friluftsliv og der eksisterer omfattende teorier om 'modernitet og natur', herunder udviklingen af risikosamfundet⁷.

Emnemæssigt dækker de forskellige analyser meget forskellige aspekter. Over landmænds holdninger til naturen (f.eks. Jørgen Primdahls undersøgelser), unges opfattelse af miljøet i forbindelse med forbrug⁸, turisternes landskabsopfattelse (f.eks. 'Sommerhuslandskabet' af Tress), befolkningens trafikadfærd⁹, befolkningens ønsker til indretning af skovene (f.eks. Frank Søndergaard), og etik i naturbrug¹⁰. Generelt kan man sige, at de holdningsundersøgelser der er lavet ikke forsøger at komme hele vejen rundt om det enkelte menneskes naturopfattelse, men afdækker delelementer. Sjældent udfordres de modsætninger, der præger det moderne menneskes natursyn og naturpraksis.

2. Skitse til projektets indhold

Formålet med projektet er som ovenfor beskrevet

(1) At afdække og skabe en refleksion over befolkningens modsætningsfyldte holdninger til 'natur', forstået som de modsætninger der eksisterer mellem de gode hensigter og ønsker til naturen på den ene side (natursyn) – og den eksisterende naturpraksis og naturudnyttelse på den anden side.

(2) At indkredse befolkningens syn på den eksisterende natur og nuværende naturpolitik samt deres visioner for fremtidens naturpolitik og -forvaltning.

(3) At undersøge hvordan holdninger påvirkes gennem refleksion og dialog.

Det forventes, at projektet opstartes i august 2001 og afrapporteres i efteråret 2002.

2.1 Projektstyring

Projektstyring foretages af Naturrådet (Thomas Nicolai Pedersen - 0,5 årsværk)

Der ansættes en person (NN - 1,0 årsværk) – Finansieres særskilt.

De sammenlagt 1,5 årsværk vil ikke alene blive benyttet til projektstyring. Det forventes, at rådets sekretariat vil gå aktivt ind i de faglige opgaver og forestå den afsluttende afrapportering.

Hovedelementerne i de forskellige i projektet vil i vid udstrækning blive gennemført via eksterne konsulenter fra universitetsverdenen.

2.2 Ansvarlige vismænd

Professor Peder Agger

Professor Annette Reenberg

2.3 Følgegruppe

Der etableres en følgegruppe, som yder faglig rådgivning igennem processen.

2.4 Projektets hovedelementer

2.4.1 Kvalitativ empirisk undersøgelse

Personlige interviews med ca. 10 personer med henblik på at belyse relationerne mellem arbejde, fritid, livsvilkår og natur.

2.4.2 Workshops – fremtidsværksteder mv.

Afholdelse af en række workshops/fremtidsværksteder forskellige steder i landet med henblik på at belyse lokale borgeres visioner for naturen i lokalsamfundet.

2.4.3 Kvantitativ empirisk undersøgelse

Gennemførelse af en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse om befolkningens naturopfattelser med fokus på opfattelser af naturpolitik og naturforvaltende myndigheder.

2.4.4 Antologi & afrapportering

Antologi fra Naturrådet indeholdende en indføring i naturbegrebet og i nogle af de problemstillinger der er i spændingsfeltet mellem demokrati, politik og natur. Antologien opsamler desuden resultaterne fra de ovennævnte empiriske undersøgelser og afholdte workshops.

¹ Gallup 1999. *Natur og Landbrug. Gallup CAPIbus undersøgelse.*[Nature and Agriculture. A CAPIbus survey]. Gallup, København.

² Jensen, F.S. 1993. Landscape managers' and politicians' perception of the forest and landscape preferences of the population. *Forest & Landscape Research* 1: 79-93.

Jensen, F.S. 2000. The effects of information on Danish forest visitors' acceptance of various management actions. *Forestry* 73: 165-172.

Jensen, F.S. & N.E. Koch 1997. *Friluftsliv i skovene 1976/77-1993/94.* [Outdoor life in the forests 1976/77-1993/94]. Forskningsserien nr. 20, Forskningscentret for Skov & Landskab, Hørsholm.

Koch, N. E. 1978. Skovenes friluftsfunktion i Danmark. I. del. Befolkningens anvendelse af landets skove [The outdoor function of the forests in Denmark. The population's use of the Danish forests]. *Forstlige Forsøgsvæsen Danmark* 35: 285-451.

Koch, N. E. 1980. Skovenes friluftsfunktion i Danmark. II. del. Anvendelsen af skovene, regionalt betragtet [The outdoor function of the forests in Denmark. The population's use of the forests, in a regional perspective]. *Forstlige Forsøgsvæsen Danmark* 37: 73-383.

Koch, N. E. 1984. Skovenes friluftsfunktion i Danmark. III. del. Anvendelsen af skovene, lokalt betragtet [The outdoor function of the forests in Denmark. The population's use of the Danish forests, in a local perspective]. *Forstlige Forsøgsvæsen Danmark* 39: 121-362.

Koch, N. E. & F.S. Jensen 1988. Skovenes friluftsfunktion i Danmark. IV. del. Befolkningens ønsker til skovenes og det åbne lands udformning [The outdoor function of the forests in Denmark. The population's preferences to the design of forests and the country side]. *Forstlige Forsøgsvæsen Danmark* 41: 243-516.

³ Ventegodt, S. 1998. *Livskvalitet og Naturbrug. En undersøgelse af 1442 danskere mellem 15 og 78 år tilfældigt udtrukket fra CPR-registret*. Forskningscenter for Livskvalitet. Forskningscentrets forlag, København

⁴ Bek, L. (red.) 1989. *Naturopfattelse og landskabsæstetik*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Fink, H. 1993. Om landskabet, rette linjer og rundbuestil. I: Sass, H-H (ed.) 1993. *Paradokser og etik – landbrugspolitik?* LOK debatbøgerne.

Hansen, J. Scherup 1987. *Natursyn og planlægning*. Statens Byggeforskningsinstitut 1989.

Kristensen, T.M. & S.E. Larsen 1995. *Mennesket og Naturen. Essays om natursyn og naturbrug*. Odense Universitetsforlag, Odense.

Larsen, S.E. 1997. *Nature*. Odense University Press, Odense.

Larsen, S.E. 2000. I orkanens øje. Natur, æstetik og bæredygtighed. I: Holten-Andersen, J. et al. 2000. *Dansk naturpolitik – i bæredygtighedens perspektiv*. Temarapport 2. Naturrådet, København. Pp. 62-75.

⁵ Bruun, J. 2000. *Natur, national identitet og engagement i miljøspørgsmål*. Danmarks Pædagogiske Institut, København.

⁶ Højring, K. & O.H. Caspersen 1999. *Landbrug og landskabsæstetik. Udviklingen i landbruget 1950-1995 og dens konsekvenser for landskabets oplevelsesmæssige indhold*. Park- og Landskabsserien no. 25. Forskningscentret for Skov & Landskab, Hørsholm. 252 p.

⁷ Harste, G. 2000. Risikosamfundets tidsbindinger. I: Holten-Andersen, J. et al. 2000. *Dansk naturpolitik – i bæredygtighedens perspektiv*. Temarapport 2. Naturrådet, København. Pp. 76-89.

Pedersen, T.N. 2000. Forsigtighed i en risikabel verden. I: Holten-Andersen, J. et al. 2000. *Dansk naturpolitik – i bæredygtighedens perspektiv*. Temarapport 2. Naturrådet, København. Pp. 90-103.

⁸ Halkier, . 1999. *Miljø til daglig brug. Forbrugeres erfaringer med miljøhensyn i hverdagen*. Forlaget Sociologi, Frederiksberg.

⁹ Jensen, M. 1997. *Benzin i blodet. Kvantitativ del*. Faglig rapport fra DMU:200. Danmarks Miljøundersøgelser, Roskilde.

Jensen, M. 1997. *Benzin i blodet. Kvalitativ del*. Faglig rapport fra DMU:191. Danmarks Miljøundersøgelser, Roskilde.

¹⁰ Sandø, P. & P. Hjorth 1996. *Etiske grænser for anvendelse af bioteknologi på dyr. Offentligt møde 3. juni 1996. Proceedings*. Det dyreetiske råd, Københavns Universitet, Det bioetiske forskningsprojekt GRAN, København.